

Az *ironikus Jób* most készülő könyvemben a bibliai Jób ellenpárja. Hőse Heinrich Heine, aki élete utolsó nyolc évében, 1848 márciusától 1856 februárjában bekövetkezett haláláig félig bénán és vakon, magatehetetlenül feküdt matrac-sírján, és ebben a reménytelen helyzetében a modern irodalom egyik kezdeményezőjeként hátborzongatóan humoros és groteszkül tragikus nagy műveket alkotott versben és prózában.

A most közlésre szánt fejezeteknek *Az idő, iszonyú csiga* című vers (1853 vagy 1854) két szakasza lehetne a mottója:

*Talán már rég halott vagyok,
s kísértetek csapata lépdél,
mint tarka ünnepi menet,
dermedt agyamban minden éjjel.*

*Csak szellemnép lehet, pogány,
ősi isteni fajzat árnya;
kedvelt gyülekezőhelyük
egy holt poéta koponyája!*

Eörsi István

Az ironikus Jób

A vigasztalók. – A válasz.

6

1855 októberének egyik esős éjszakáján Heine kurta alvásból rémítő vonításra riadt fel. Vertek, vagy inkább nyúztak egy kutyát odalent, a Champs-Élysées-n. A gyötrött hang olyan közelről hasított a fülébe, mintha nem öt emeletnyi mélységből hatolt volna fel a betegszobába, hanem tőszomszédságából, az erkélyről. Heine az erkély felé fordult, és bal kezével felhúzta jobb szemhéját. Éppen két férfi lépett be a csukott ablakon át. Egyikük – egy hatvan év körüli izmos óriás – leült egy karosszékbe, az erkélyajtó elé, a matrac-fekhelytől mintegy két méternyire. A másik megállt a szoba legsötétebb sarkában, és beleolvadt a homályba.

„Maga kutyát is nyúz, nem csak a szerzőit?” – kérdezte a beteg. A vonítás valóságos áriává terebélyesedett, majd a crescendo közepén félbeszakadt. „Na látja. Minden gyötrelem véget ér egyszer. Ennek tudása emeli a megkínzottat kínzóii fölé.”

A széken ülő elmosolyodott. „Hagyjuk ezt most, Heine. Nem veszekedni jöttem, hanem baráti csevegésre. Azzal kecsegtetem magam, hogy talán némi vigaszt nyújthatok Önnek. Javaslom, hogy ma ne beszéljünk olyasmiről, ami miatt hajba kaphatnánk. Főként a pénzről hallgassunk. Ugyanis mihelyt az anyagiakra kanyarítjuk a szót, olyan sértéseket vág hozzám, amelyeket még Öntől sem tűrhetek el.”

„Ugyan miről beszélhet egymással egy napi gondokkal küszködő szerző és rohamosan gyarapodó kiadója, ha nem a pénzről?”

„Mondom, hagyjuk ezt most. Ahol az üzlet kezdődik, ott véget ér a barátság, és most, ismétlem, baráti látogató vagyok itt, ezen a szokatlan órán. A verseiből tudom, hogy éjszakánként kísértetek randevúznak a koponyájában, és gondoltam, én is közéjük elegyedem egyszer. Okkal remélem, hogy örül nekem. Maga mindig azokat a férfiakat becsülte a legtöbbre, akikkel a legtöbbször gyúlt meg a baja.”

„Ha bácsikámra gondol, kedves Campe, akkor talán igazza van. Self-made man volt, erőszakos, enciklopédikusan műveletlen és hiú, de teli eredeti ötletekkel. Ezek közé sorolom, hogy kihagyott a végrendeletéből. Bámulatatos koncentrációs képességre vall, hogy rólam meg tudott feledkezni. Emberi súlya egzaktul mérhető azon a harmincmillió márkán, amely utána maradt. Ön csak abban az esetben

tolhatja magát a bácsikám mellé, ha hajlandó azoknak a könyveknek a súlyával mérni magát, amelyeket tőlem kiadott. Ami pedig a barátságot illeti: ezt csak olyankor nem bírja összeegyeztetni az üzlettel, ha én kérek Öntől valamit. Ha Ön akar az én káromra üzletet kötni, mindig régi barátságunkra hivatkozik.” Heine elhallgatott, de válaszra hiába várt. Campe szivarra gyújtott, arcát kis piros fény világította meg. „A bácsikámat is magával hozta?”

Campe a fejét rázta. Salomon Heine már csak azért sem tarthatott vele, mert köztudomásúlag meghalt. Egyedül vonatozott ide Hamburgból, de egy közös ismerősük itt a ház előtt odalépett hozzá, és köszönés helyett póknak nevezte őt, aki hálója sarkából élvezte áldozata vergődését. „Legalább éjszaka ne szívja Heine úr maradék vérért” – mondta ez a rossz modorú úriember. Heine helyében ő nem díjazná gunyoros ajakmutatvánnyal ezt a költői képet, mert ha pók a vérszívó, akkor áldozata a metafora logikája szerint csak valami undok kis rovar lehet.

„Milyen erős ember, milyen egészséges – gondolta eközben a költő. – Legalább tíz évvel túlél, holott öt évvel idősebb nálam. Ez is bizonyítja, hogy nincs igazság, és az esélyegyenlőségről szőtt emberbaráti óhajok lelkesítőek ugyan, de természetellenesek. Öszintén meg fog siratni, mihelyt odáig fajulnak a dolgok, de közben majd kiugrik a bőréből örömeiben. A gyász hír hallatára agyában önfeledt tülekedésbe kezdenek majd a számok. Villámgyorsan kiadja, díszkötésben, tetemesen megnövekedett példányszámban és csillagászati áron összegyűjtött műveimet, melyeket bölcs számítással sok év óta elrekeszt a közönség elől. Nagy üzleti tehetség, aki azonban, a dolog természete folytán, főként szerzőin gyakorolhatja zsenialitását. Elsősorban rajtam, mert én vagyok az ő egyetlen klasszikusa. Hohó! Most is nagy üzletet szimatol bizonyára, különben nem zötykölődött volna Hamburgból párizsi nyoszolyáimig. Vigyáznom kell, hogy ne csak neki fizetődjön ki ez a kényelmetlen út.”

Campe eközben a beteget nézte – csak nem szunyókál? Ez jellemző volna rá. Vagy tettetni talán az alvást? Ez is jellemző volna. Erre az emberre minden jellemző, amit csinál, ezért gyűlölik annyian. Itt van például véget nem érő haldoklása: micsoda illetlen folyamat! A helyében mindenki más már régen beadná a kulcsot, vagy elhülyülne, hogy legalább sajnálni lehessen. Elvárható, hogy akit ennyire porba sújt a végzet, az üvölt, és könyörgéssel vagy átkokkal ostromolja istenét. Igaz, ez a szerencsétlen, béna csontkupac is visszazaladt Jehovájához, de csak azért, hogy megcibálja a szakállát. Az üdvösségét meg az ellenségeit rábízta, de a pénzügyeit nem. Habár ki tudja, ez talán jobb is így. Jehova minden bizonnyal kellemesebb tárgyalópartner – de ez itt szórakoztatóbb. Huszonkilenc évvel ezelőtt botlott be először hozzá, a könyvkereskedésbe, és azóta nem volt olyan hét, amikor nem sebeztek meg egymást. Mégsem váltak el. Jó házasság, bár majdnem elviselhetetlen.

Apró szemű eső korbácsolta az erkélyablakot. Campét lehangolta a legnagyobb német dalköltőből áradó édeskés illat, mely áttört a kenőcsök és a parfüm szagán. Milyen kecses és csinos volt megismerkedésük idején! Könyvespolcnak dőlve, könnyed kézmozdulatokkal kommentálta az irodalom vagy a hamburgi társas élet eseményeit, és egy-egy mondatával hét vetélytársat csapott agyon. Hallgatói pompásan mulattak, de azért feszélyező is volt ez a pokoli szellemesség: mert vérre ment. Ráadásul mindig elsőnek nevetett a poénjain, harsányan, féktelenül, mint aki látja nyilát a célba csapódni. Most pedig itt fekszik, leterítve. Talán már nem is él. Campében vágy ébredt arra, hogy kísétálgon a nyirkos feketeségbe. Ekkor azonban a szoba legsötétebb szögletéből furcsa zörejeket észlelt – szípigást, krakógást, toll sercenését a papíron. Nem hagyhatja kettesben ezzel a modortalan alakkal. Beszélni kezdett tehát, rég elkészített mondataiba rögtönzött gondolatokat elegyítve.

„Remélem, nem bánja, hogy megtöröm ezt a kellemes csöndet. Nem bírom tovább magamba fojtani szavam. Ön is sok embert oktattott és okosított daliásabb korában¹ – most nem veheti zokon testvéri intelmeimet. Olvassza le, kérem, arcáról a gunyoros mosolyt. Igenis, a testvére vagyok, bár szerencsémre nem Ábrahamban és Mózesben, hanem olyan tapasztalatokban, melyek fontosabbak minden öröklött köteléknél. Self-made mannek tekinthet, mint saját magát, és mint általában a vagyontalan zsidókat, akik érvényesülésre törekcszenek egy magát kereszténynek valló társadalom szellemi életében. Kilencéves koromtól négy esztendőn át, mint tudja, dohánygyárban dolgoztam! Pillantott-e ilyen gettó alatti mélységbe, amíg még jó szeme volt? És nekem onnan kellett fclverekednem magam, tizenhárom fclvőrem és nővőrem, továbbá ikertestvőrem segítségével, és ellenállásukat legyőzve. Rávettem alkalmazkodó és fantáziátlan August bátyámat arra, hogy engedje át nekem a boltját. Állítom, hogy ez volt olyan emberpróbáló feladat, mint a sváb költőövoda elfenekelése! A liberális fiatal szerzők kiadója lettem, szembe-szegültem a porosz, a bajor, az osztrák, a szász, a sváb, a mucsai, a pipipócsi és a bivalybasznádi cenzúrával, használtam hamis nevet, hamis borítót, külföldi nyomdát, ezer ármányos trükköt, melyeket épp Önnek nem kell részletezmem. Egyszóval nemcsak a gazdagodás lebegett szemem előtt, hanem a fiatal német irodalom, vagyis valamennyiünk érdeke, és mit kaptam ezért Öntől, én, aki csak egyetlenegy szerző érdekeit tartotta szem előtt? Sértést, nyilvános denunciaciót, rágalmat. Emlékszik még a botrányra, melyet francia tárgyú cikkeinek 1833-as előszava váltott ki, az első, amelyet Párizsban írt a német hazafiak ellen? Megírta, miért is ne, és aztán azt követelte, hogy haladéktalanul nyomtassam ki, mégpedig szóról szóra: »Éppen mert most olyan rosszul áll a liberalizmus szénája, mindenre készen kell állnunk. Tudom, hogy Németországot egy életre elzárom magamtól, ha megjelenik az *Előszó*, mégis jelenjen meg pontosan úgy, ahogyan a kéziratban áll«

8 – ilyen hősies zöldségekkel nyaggatott! Elismerem persze, hogy szépen hangzanak majd a jövő tankönyveiben. Előszava néhány gunyoros kitételének haladéktalan publikálásáért cserében egy életre hagyja német olvasóit, akiknek ír. Feketelistára térti magát, s ily módon elszegényíti a német szellemi kínálatot, és ami még égbekiáltóbb: engem is. Hol adjam el raktáron porosodó könyveit, ha árusításukért a német államokban pénz-, sőt börtönbüntetetés jár? És miből éljek, ha könyvei a nyakamon maradnak? És milyen pénzből adjam ki akkor következő elmeszüleményét? Maga a szabadság tántoríthatatlan kobzosa, én meg a beszari kiadó, aki rögvest a cenzúrához rohan, hogy biztosítsa magát! Áldom eszemet, hogy oda rohantam! Egyébként az Ön jóváhagyásával. A cenzor meg jól megnyirbálta a szövegét. Ön erre az *Allgemeine Zeitung* rendkívüli kiadásában hősiesen leleplezte a kötelességtudó cenzort, és közvetve engem is. Szervilissé operáltuk Önt, mint mondta. Kár, hogy a porosz király nem hitte el ezt Önnek. Követelésére rögvest betiltották Poroszországban a könyvét. Pontosabban: a könyvünket! Hamburgban kisebb a cenzorok ollója, de a piac is kisebb! Nem tudom tartósan nélkülözni a porosz piacot! Azt javasoltam Önnek, hogy írjon egy regényt, jelenleg nincs versenytársa a porondon, engesztelje ki így, önmegaláztatás nélkül a hatóságokat. Tehetem én róla, hogy átkozott szubjektivitása folytán képtelen regényt írni? Semmi mászt nem tud írni, csak amit a fejébe vesz. Mint egy amatőr! De szabadságot és szenzációt hajszolni, azt tud! Azt követelte, hogy nyomtassam ki megcenzúrázott előszavát külön brosrában, a cenzúra megkerülésével! Addig rágta a fületem, míg megtettem, de szerencsére teljesen nem hagyott cserben az eszem, és nem je-

¹ Vö. Jóbt könyve 4:2-3.

lentettem meg a füzetkét. Erre Ön kiadta Párizsban franciául, majd egy Gauger nevű bűnöző háta mögé bújva németül is. Az unokaöcsém publikálta, mert Párizsban is volt egy Campe, csak éppen a hamburginál kevésbé intelligens. Be is tiltották Poroszországban a brosrúráját, többi kiadványukkal egyetemben. Aztán az Ön összes műveit is betiltották. Még újságok sem kúszhattak át a porosz határon, ha előzőleg Ön publikált beléjük. De én azért, ha nem akarom aljas féregnek érezni magam, nyomtassam ki a munkáit továbbra is, és árusítsam őket, teszem azt a Szentírásba vagy a Corpus Iurisba kötve. Mielőtt még elszánhattam volna magam erre, a német államok felkérték Hamburg város szenátusát, hogy indítson vizsgálatot egy Julius Campe nevű könyvkereskedő ellen, aki történetesen azonos az Ön alázatos barátjával. Három alkalommal faggatott a rendőrség órákon át, minden érdekelte őket a családfámtól kezdve kiadói tevékenységemig, amennyiben ez az Ön halhatatlan műveivel kapcsolatos. Elém rakták rablókiadásokban azt az átkozott *Előszót*, és mivel rendőrök, el sem vártam tőlük, hogy egykettőre megértsék: a párizsi Campe nem azonos a hamburgival. Egy életre a sárba taposnak, ha nem bizonyítom be, hogy törvénytisztelő polgárként a cenzúrához folyamodtam, a többi kiadáshoz pedig semmi közöm.

És egyáltalán, Heine, én nem tudom, alszik-e, vagy csak úgy csinál, de most már nem megyek haza, míg végig nem mondom, amiért jöttem. Egész életében a körülményeket okolta bajaiért. Pedig nem a porból támad a hamisság, és nem a földből sarjad ki a vész, hanem az ember maga szüli nyomorúságát.² Amióta ismerem, mindent megtett, hogy leprásnak nézzék, vagy veszett kutyanak. És én mégis kitarítottam maga mellett. Mert szerettem magát. És mi volt a hála? Remélem, egyszer majd kiadják hozzám írott leveleit, és akkor elégtételt érezhetek a sírban.

Csak egy példát idéztem fel változatos múltunkból, és nem is a legjelentékenyebbet. Emlékeztessen egyéb közveszélyes huszárcsinyeire? Zsidóságából kibújtt német polgár létre sárral dobálta meg Platen grófbán az arisztokrátiát – jóstehetség nélkül figyelmeztettem, hogy ezt sem a társadalom hangadó köreinek jóindulatát kereső gazdag zsidók, sem maguk ezek a körök nem bocsátják meg, de nem hallgatott rám. Miután a konzervatív kultúrájú, hagyományos olvasóközönséget platenidáival elriasztotta magától, a szabadság vértanúját, Börnét kerítette sorra, aki – magával ellentétben! – kétértelműségek és oldalugrások nélkül szállt síkra mindig ugyanazért az ügyért! A megtestesült liberális eszme volt, a jóra való emberek bálványja, az én bálványom is! És maga nekirontott, fejjel a gyomorszájának! Pontosabban: halálra marta, nem is őt, hanem a tetemét! Megmondtam előre, hogy ez a maga orosz hadjárata lesz. Nem hallgatott rám. Demokratikus nagymák a maga képével ijesztgették pajkos unokáikat az ágyban! Ha jobb körökben valaki kimondta a nevét, a többiek félrefordították a fejüket, mintha az illető szelentett volna! Olyan korban, melyben az átlag feletti személyiség gyanús, maga mindent egy lapra tett fel: a zsenialitására. Csakugyan nem tudta, hogy a német kisállami bürokrácia akkor is gyűlöli a lángészt, ha ez külsőleg alkalmazkodik hozzá? Gondoljon Goethére: vicsorogva hajbókoltak előtte, akik nem ugatták meg. Kérleltem, írjon egy-két verseskönyvet olyan modorban, hogy a vőlegény megvehesse menyasszonyának, és a szülők lerakhassák gyerekeiknek a karácsonyfa alá. Miért nem tette meg a kedvemért? Azt csinál a német nyelvvel, amit akar – miért nem csinálta csak egyetlenegyszer azt, amit én akarok? Uhland rossz költő volt? Ugye nem. És az ő versei ott vannak a születésnap asztalokon. A maga versei viszont nincsenek ott, mert az emberek nem tudják pontosan, hogy kin gúnyolódik.

² Vö. Jób könyve 5:6-7.

Attól tartanak, hogy éppen őräjtuk. Csak a pénztelen diákok lelkesedtek a kezdet kezdetétől ezért a költészetért. Meg én. Mert én rögtön tudtam, hogy versei úgy törik szét az érzések megmerevedett formáit, ahogy városainkban Napóleon csapatai az élet hagyományos kereteit. Tudtam, hogy a jövő a magáé, pontosabban a miénk, mert Börne-könyvét nem tudtam ugyan eladni, és a *Romantikus iskola*, továbbá *A vallás és filozófia története* sem fogyott soha el, továbbá raktáron maradt számtalan példány az *Utirajzok* későbbi kiadásából, vagyis általában ráfizettem a prózájára, és később már a versein sem kerestem, legalábbis nem annyit, mint maga hiszi, de tudtam, hogy egyszer még meggazdagszom magán, és ha én nem, akkor II. Julius, a fiam, rettenetesen meggazdagszunk, akármennyit présel ki belőlünk, amíg él.

Például zseniálisan kicsalt tőlem 20 000 frankot, és 1200 márka évjáradékot özvegye életének fogytáig műveinek összkiadásáért, és négy éven át az újját sem mozdította. Amikor aztán 1848-ban kitört a sajtószabadság, maga megbénult nekem, és nem kezdhettük meg a kiadást. És akkor még maga volt megsértve, amiért néhány évig nem válaszoltam a leveleire. De az évjáradékot küldtem tovább! Maga meg bombázott az új és még újabb írói terveivel. Ebből arra következtettem, hogy mégsem olyan beteg, csak a bolondját járhatja velem. Ha viszont olyan nyomorult, mint ahogy állítja, akkor őszinte válaszom esetleg kegyelemdőfés lenne magának. Én nem akartam megölni, pedig halála esetén egy ügyes szerkesztővel egykettőre megkezdhattük volna az összkiadást, mely kárpótolni fog minden veszteségemért. Minek tagadjam: nagyon várom ezt az összkiadást. Miért nem készítette elő, amikor kértem? Most már magam indítom útnak, mihelyt eljön az ideje. Javasatait persze figyelembe vesszük majd. Ismeretségünk első pillanatától figyelembe vettem a javasatait! És még előbb felfigyeltem magára, a legelső zseniális verseire! Zsenge darabjaiból is kiszagoltam a lángészt! Ezért a csalhatatlan irodalmi érzékemért kellett volna jobban bánnia velem. Nemcsak azt tudtam kézíratai első olvasásakor, hogy mennyi példányszámra számíthatok, hanem azt is, hogy mennyire jók! Börne-pamfletjét például idétlenségei ellenére is lenyűgözőnek találtam, és kiadtam, noha nem kételkedtem abban, hogy a nyakamon marad, és gyűlölni fognak érte. De azt is tudtam, hogy a gyűlölet felfokozza az érdeklődést, és hosszú távon kifizetődő.”

10

Campe széthajtogatott egy valószínűtlen nagy zsebkendőt, és megtörölte izzadt homlokát. Úgy betöltötte a tágas karosszékét, mintha beleöntötték volna. Világoskék pillantása áthatolva a homályon a beteg hunyt szemű arcára tapadt. Szuggerálni akarta talán, hogy szólaljon meg, vagy legalább adjon valami életjelt, de nem járt sikerrel. Felállt, a matrachoz lépett, és egy tükröt tartott Heine félig nyílt szája elé. Aztán visszaült a székébe, és folytatta monológját.

„A Börne-könyv rádöbentett arra, hogy maga már nem ismeri a közönségét, nem ismeri Németországot, és ezért felhúzzák maga mögött a felvonóhidat, melyen önként ballagott át. Ez azt jelenti, hogy műve az élő nemzedék számára eladhatatlanná válik, tehát be kell érniünk az irodalmi öröklét sovány vigaszával. Ezt elmagyaráztam magának, mire maga válaszképpen bűvészkalapjából elővarázsolt két nagy költeményt, az *Atta Trollt* és a *Németországot*, melyet szintén gyűlölte a katolikusok meg a hazafiak, sőt feltehetően a zsidók is. Hogy rettegtem ez utóbbi remekműtől! Úgy éreztem magam, mint egy megköttözött áldozati bárány, akit vagy a porosz sakál marcangol szét, vagy a farkas fal be, azaz maga, Heine. Tudtam, hogy a német olvasók nem vevők a lírába csomagolt kurva-kalandokra, és fekáliát sem szívesen szagolgatnak egy politikai versben, és közülük még a legközpopolitábbak sem szeretnek harminchat megbolygatott pöcegödör bűzéből következtetni hazájuk jövőjére, és azt is tudtam, hogy ez a gúnyba tunkolt szocialista agitáció kitörheti a nyakam, miközben maga vígan cincog imádott Párizsában, ifjú

nejének világszerte ismert keblén nyugtatva migrénes fejét. És amikor mégis kiadtam botrányos új verseivel egybekötve, nyolc hónap alatt több mint ötvenszer tiltották be, illetve kobozták el német nyelvterületen. És nagyobb honoráriumot szurkoltam le érte magának, mint helyemben bárki más tette volna, noha persze távolról sem annyit, mint amennyit ki akart húzni belőlem. És hogyan reagált minderre maga? Azt mondta, farkasi minőségében, hogy öröme szolgálna, ha a bárány, vagyis én, nem falnám fel szőröstül-bőröstül ebből az alkalomból. Esküszöm, hogy elsősorban nem haszonért adtam ki ezt a könyvet, noha kétségkívül számítottam, és most is számítok rá, hogy sok pénzt hoz a konyhára néhány év múlva, ha addig nem kattintanak rám egy hatvankilós karperecet valamelyik német erődben. Mert kedvem és természetem ellenére ezt a lehetőséget is vállaltam magáért. Van még német író, aki ilyen kiadóval dicsekedhet? Ha valaki ennyire szívvel-lélekkel állt volna Kleist mellé, akkor százszor többet jelentene Németországban ez a nagy író, mint amennyit minden eredetisége és kiválósága ellenére valaha is jelenteni fog. Talán még ma is élne – túlélhetné magát, amilyen egészséges volt fizikailag. Maga pedig nélkülem az ebek harmincadjára jutott volna. Szétszórta volna munkáit a pénzsóvár kiadók között, akik egymásra kacsintva a legőrültebb vállalkozásokba rángatták volna bele. Ez esetben összkiadásról még csak nem is álmodozhatna. Ha pedig akadt volna rajtam kívül kiadó, aki egy életen át vállalja a műveivel járó kockázatot, az nem hagyott volna magán a doktorok számára lenyúzni való bőrt. Magát ugyanis – noha gyanakvó természet – hihetetlenül könnyű becsapni! Salomon bácsikája tehetségéből egy fikarcnyi sincs a sejtjeiben. Ezt az egyet elhíheti nekem! Én azonban megtartóztattam magam, és csak annyira képviseltem érdekeimet, hogy talpon maradhassak. És hogy teljesítem kötelességemet családom és a német irodalom iránt. Vagyis betöltsem hivatásomat. A maga érdekeire is ügyeltem, mert szerettem. És hogy hálálta meg ezt? Amikor idén áprilisban, halaszthatatlan tennivalókat hátrahagyva, nyolc napra ideutaztam magához, közös érdekünkben, hogy meggátoljam munkáinak amerikai rablókiadását, napokig váratott a szállodámban, úgyhogy be kellett érnem egy meglehetősen rossz modorú fiatalemberrel, a titkárával, aki úgy tárgyalt velem az Összes Műveiről, mintha ő írta volna őket. Maga csak egyszer bocsátott kegyes színe elé, akkor is hörögni és ájuldozni méltóztatott, hörögve és ájuldozva újabb biztosítékokat csikart ki tőlem özvegye számára, vagyis visszaélve haldoklása előnyével megalázott és megzsarolt. Vádaskodom? Ezt nem mondhatja. A saját szája tette bűnössé, nem én, a saját ajkai vallottak önmaga ellen.³ Utána bizony küzdenem kellett magammal, hogy ne gyűlöljem meg, drága barátom, és ne gondoljam kárörvendőn, hogy kiérdemelte szenvedéseit...”

A szoba sötét zugából krákogás hallatszott ekkor, cipőnyikorgás. Egy huszonöt év körüli férfi lépett elő a homályból. Kiugró ádámcsutka, kiugró arccsontok, lenyalt haj, magas homlok. Beszéd közben – mint ez nemsokára kitetszett – feltűnően hosszú karjának szögletes mozdulataival nyomatékosította mondandóját. Öltözéke korrekt, majdnem elegáns volt, csak éppen zakójának uja látszott kissé rövidnek. „Lesz szíves eloltani a szivarját – mondta Campénak –, az Ön által kibocsátott füst határozottan árt Heine úr légzőszerveinek.” Campe elnyomta szivarját az ablakpárkányon, és a rőt fény kihunyásával láthatatlanná vált maga is. A fiatalember az ágyhoz lépett, szemügyre vette a beteget, majd fülét a mellkasára szorította. „Egyszóval él még, Heine úr – mondta –, ez őszinte öröömre szolgál. Feltételezem, hogy ébren van, és élvezzi koponyájában a kísértetjárást, amelyre Campe

³ Vö. Jób könyve 15:6.

úr is utalt. Megtisztelő, hogy meghívást kaptam ide magam is, mégsem titkolhatom el, hogy botrányosnak tartom, ami elhangzott itt, ezért szántam rá magam a közbelépésre.”

A fiatalember elhallgatott, mert az volt az érzése, hogy a beteg mondani akar valamit. Ez ajkát csücsörítette, homlokát kiverte a veríték. De egyetlen szó, még egy sóhajtás sem hagyta el az ajkát. „Folytatom – mondta a fiatalember –, mégpedig oly módon, hogy bemutatkozom. Richard Reinhardt vagyok, és barátom, Weerth úr, a kiváló költő hozott el először Önhöz. Élvezem Marx úr megtisztelő barátságát is – intelligenciámon, szorgalmamon, francia stílusérzékemen kívül nyilván e nagyszerű férfiak rólam alkotott véleményének köszönhetem, hogy felfogadott titkáranak. Ön persze tisztában van mindezzel, de már sokszor megcsodáltam azt a képességét, hogy ideiglenesen elfelejti, amire nem óhajt emlékezni. Azt pedig végleg nem tudom kiszámítani, hogy a látomásnak, melyben van szerencsém szerepelni, feltétele-e a tudatos emlékezés.

Nehéz volt elfojtanom ingerültségemet Campe úr beszédének hallgatása közben. Nem a nekem szóló sértések háborítottak fel, hanem az a mód, ahogy személyét az Ön műve fölé helyezte. Ez természetesen nem volt meglepő: a burzsoá a saját érdemének tulajdonít minden terméket, amelynek előállítását finanszírozta. Ahányszor féltette Önt vagy az Ön munkáit a hatóságok bosszújától vagy a lakáj kritikuskor által felerlelt közvélemény dühétől, a pénzt féltette, és főként jövőbeli csillagászati hasznát. Ezért csiszolta volna gömbölyűvé a mondandó élet, ahányszor Ön új művel jelentkezett nála. Csakhogy alkudozás közben megoldhatatlan dilemmába keveredett. Ha túl illedelmessé szelídíti Önt, akkor műve nem viseli már magán az eladhatóságához szükséges speciális ismérveket. Legintimebb problémája Önnel kapcsolatban az volt, hogy miképpen találhatná meg a heineségnek azt a mértékét, amely veszélytelen már, de még profitábilis. Ön persze átlátott ezen, mégis úgy tett, mintha Campe urat továbbra is személynek tekintené. Ha nem kapott választ tőle a levelére, akkor felment a láza. Torokgyulladás támadt. Személyes viszonyként élte át, ami csupán a kapitalista munkamegosztás folyománya volt. És ez így ment évtizedeken át, és most, a végjáték vége felé, eltűr egy szóömlést – ráadásul szégyenszemre egy őszintét! – a barátságról és a szeretetről. Ezt nem hallgathattam tovább.”

12

Reinhardt egy sámlit húzott a matrac-ágy mellé, leült, majd a költő föléhez hajolva, suttogva folytatta monológiáját: „Tudja-e, hogy miért játszhatják el egymásnak újból és újból a csalásnak és öncsalásnak ezt a komédiáját? Mert más viszonylatban Ön is törőlmetszett burzsoá. Megfigyeltem régebben, hogy ahányszor érintem ezt a témát, elviselhetetlen torokgörcs kezd gyötörni. Kérem, ma kíméljen meg ettől a trükkötől. Inkább maradjon meg az alvásosdinál, ha már mindenképpen komédiázni akar. Előljáróban hangsúlyozom, amit Ön úgyis tud: hogy világirodalmi színvonalúnak tartom az Ön művészi teljesítményét. Ezért ambicionáltam, hogy Önnél dolgozhassam, mert azt reméltem, hogy az Ön csodált munkáinak franciára ültetésével, tehát az Ön érdekeit szolgálva és hozzám méltó színvonalon kezdhetem meg irodalmi pályafutásomat, melyre kamaszkorom óta készülök, amióta ízlésem kialakult. Mekkora volt csalódottságom és kétségbeesésem, amikor a fordító nevének említése nélkül jelent meg roppant erőfeszitésem gyümölcse, a *Lutece*. A gyanútlan olvasó azt hiheti, hogy a könyvet Ön fordította franciára, holott erre – bármennyire meghökkenő – egyáltalán nem volna képes. Ön nem tud franciául írni, Heine úr. Egyszerűen képtelen erre. Amikor hat évvel ezelőtt elárulta ezt nekem, azt hittem, hogy csak szerénykedik, de azóta százszor megbizonyosodtam állításának helytálló voltáról. És bár nem tud franciául írni, prózai munkáihoz nem fordítót keresett, hanem titkárt, és kihasználva munkaadói pozícióját eltulajdonította könyve francia szövegét, az én szellemi produktu-

momat. Abban reménykedett talán, hogy előbb-utóbb én is Önt fogom az általam kimunkált francia szöveg szerzőjének tekinteni? Milyen gyilkos gúnyjal intézi el éppen a *Lutece*-ben Meyerbeert, amiért szegény olasz komponistáktól vásárolt műveket emelt át az operába! Én viszont nem gúnyolhatom ki Önt az idegen tollért, az enyéért, amellyel ékeskedik, egyrészt mert névtelenül nem szökkenhetek a francia és német nyilvánosság elé, másrészt mert nem szeretnék beállni az Önt mocskoló kórusába. Irodalmi kárpótlást a már elkövetett unfairségért nem remélhettem, és arra is rá kellett ébrednem, hogy az irodalmi pályán alá kell rendelnem termelésemet az egyetemes árutermelés szabályainak. Más kárpótlást kerestem tehát: arra kértem, hogy nevezzen ki végrendeletileg hagyatéka gondozójának, és bizzon meg az *Emlékiratok* kiadásával, mert egyedül én menthetném meg a családi cenzúrától, és ezen keresztül a hamburgi és párizsi nagy bankházak beavatkozásától. Kérésemre csattanós választ adott: egyszerűen felmondott nekem. Állítólag megsértettem Campe urat, és azokat az érdekeket, melyek további együttműködésükhöz fűződnek. Ön mint kizsákmányolt azért érti meg Campe úr lelkét, mert velem szemben kizsákmányolóként lép fel, vagyis belülről éli át és méltányolja Campe úr szempontjait. A maguk hálójában Campe úr a pók, a mienkben pedig Ön.”

Reinhardt elhallgatott, felállt a sámliról. Ruhaujjából előmeredő keze ökölbe szorult, és veszedelmesen himbálódzott a beteg orra körül. A beteg azonban erre sem reagált. „Elég a komédiából!” – suttogetta a fiatalember, és jobb kezének hosszú ujjával körülfonta a fekvő ember torkát. „Ön engem nem hoz ki a sodromból – mondta. – Folytatom. Tud így figyelni? Most érkeztem mondandóm lényegéhez. Kettős helyzete szolgáltatja csodálatos forradalmi verseihez a kísérezénét. Iróniája nemcsak a burzsóázia hamis érzéseit és gondolati sablonjait leplezi le, hanem szabadságot is biztosít Önnek arra, hogy erénynek tüntesse fel visszataszító ellentmondásait. Milyen finom Ön, milyen előkelő, amikor csak a szíve lelkesedik a népért, az orra ellenben viszolyog tőle! Vagy amikor visszatáncol a Jóistenhez, a biztonság kedvéért, ama szatócslógikától vezérelve, hogyha mégsem léteznek, akkor ebből nem lehet baja, ha pedig léteznek, akkor páfördulásáért megjutalmazza Önt. Vagy amikor busás alamizsna reményében a Heine-bankház korlátolt főnökének a kezét puszilgatja. Iróniája egybemossa a gúnyt és az áhítatot, a magántulajdon ellenségét és imádóját, olyannyira, hogy senki sem tudhatja igazi véleményét. Barátomat, köztük különös nyomatékmal Marx urat is a »forradalom doktorai« névvel ruházta fel – ki tudná megmondani, hogy e birtokos szerkezetben mennyi az ellenszenv és mennyi az elismerés? Sokrétűen és szellemesen gondoskodik arról, hogy sehova se lehessen jó lélekkel besorolni, mert így mindenki fölé álmodhatja magát! És mivel ilyen látványos hősiességgel viseli égbekiáltó szenvedéseit, egykori tisztelői és barátai nem felelnek fecsegésére, és nem koppintanak a körmére, ha oktalanul gúnyolódik,⁴ még akkor sem, ha hazugul rájuk hivatkozva próbálja a francia kormánytól kapott titkos kegydíj gyalázatát lemosni magáról. Így hát elhatároztam, hogy a legalizált erőszak korában én az erőszak illegális, természetes formáját választom Önnel szemben: ha nem ígéri meg, hogy kárpótol a nekem okozott anyagi és főként erkölcsi veszteségért, akkor ujjaimat összerántva véget vetek annak a folyamatnak, amelyet a maga tehetségtelen istene nem bír befejezni. Tűnődhet az ajánlatomon, míg háromig számolok: Egy... kettő...”

Ebben a pillanatban a matracok mögé állított spanyolfal mögül női suttogetás hallatszott: „Nabukodnozor!” Reinhardt visszahúzta kezét, és hátraugrott. Heine

⁴ Vö. Jób könyve 11:3.

arca kivörösödött, feje remegni kezdett. „Nabukodnozor – hangzott ismét –, ne hagyja tovább bohóckodni! Adjon neki pénzt valamivel hosszabb ujjú zakóra, és küldje el!” „Kifelé!” – kiáltotta a beteg váratlanul magas, éles hangon, mire nagy mozgolódás támadt a teljesen elsötétült szobában, majd egy villám fényénél látni lehetett, miként távozik a szobából két alak a csukott erkélyablakon át. Az eső dobolása felerősödött, és odalent felzendült ismét az elviselhetetlen vonítás, melybe ezúttal szörnyen hamis zongoraszó vegyült. „Mouche – mondta a beteg –, Legyecske, bújj elő, vigasztalj meg, hallottad, mi mindent összehordtak ezek?” A nő nem bújt elő, nem is válaszolt. A csukott szemekből könny szivárgott. „Legalább a zongorát hallgattasd el.” Az utcáról ütések tompa lármája hallatszott, aztán egy végső, elnyújtott vinnyogás. „A zongorát” – könyörgött ismét a beteg. „Nincs felette hatalmam – felelte a női hang –, Madame Pech kislánya ilyenkor szeret gyakorolni.” „Ha levetköznél a spanyolfal mögött, akkor legalább meztelen árnyképedet láthatnám a következő villám fényében.” „Nem vetközhetem le – válaszolta a női hang –, hiszen meztelen vagyok. Épp most határoztam el, hogy felöltözöm és előbújok.” A beteg a spanyolfal felé fordította fejét, és bal kezével felhúzta jobb szemhéját. Édes nevetés csendült fel, majd egy pisze orrú, kecses fiatal nő sétált elő a spanyolfal mögül, nyakig gombolt, könnyű, fekete ruhában. „Minek vetköznék le? – kérdezte. – Ez se a legyeknek nem szokásuk, sem a cibeticáknek és angóramacsákknak, se a libuciknak, egyszóval egyetlen olyan állatnak sem, amelyhez maga, édesem, hasonlítani szokott engem. És ha levetköznék, akkor az melyikünknek volna jó? Szép versében az áll, hogy én lótuszvirág vagyok magának, maga pedig nekem a sápadt hold, aki időnként a megtermékenyítő élet helyett egy-egy verset hullajt a kelyhembe. Meztelenségemmel érvényteleníteném ezt a gyönyörű metaforát. Azért bújtam elő, hogy megvigasztaljam e két szörnyű ember után. Kislánykoromtól vágytam erre a szerepre. Kezdetben a vigasztalás olyan formáiban is reménykedtem, amelyekről le kellett mondanunk. Erre a kényszerű önmegettartóztatásra felkészültem már, mielőtt első leveletem megírtam magának. Mégis szerelmesre sikeredett a levél – nem titkoltam, mennyire boldogítana, ha megszoríthatnám kezét, ha hallhatnám hangját, ha eleven érdeklődést várszolhatnék az arcára. Maga később azt füllengette, hogy nem kapta meg leveletem, de elszólta magát, mert idézett belőle akaratlanul. Én pedig addig kacérokodtam egy bécsi amatőr muzsikussal, míg el nem csaltam tőle néhány dalát, amelyet a maga verseire írt. Amikor Heine-dalokkal kopogtattam be magához, akkor persze foga-dott, és én rögvést hihetetlen szenvedélyre gyúltam maga iránt. Majd belehaltam abba, hogy nem láthatom, amikor akarom, és ahányszor a színe elé kerülhettem, egy hatalmas isten előtt éreztem magam. De ez az isten nem Zeusz volt, hogy Lé-dává tegyen Európéva vagy Danaéva, hanem a halott Krisztus megöregedett arca és teste, melyben egy szenvedő Mefisztó szelleme él. De engem így is boldog-gá tett, szinte maradéktalanul. Milyen csodálatos, hogy egy szellem is kelthet testi vágyat! A legszívesebben melléd feküdtem volna, édesem, csak hogy melegítselek, de attól féltem, hogy egy óvatlan mozdulattal darabokra törlek. Úgy képzeltem, hogy csípőd alatt a csontjaidban nincs már enyv, csak mész van, vagy talán üveg. És akkor jöttél a lótusz-metaforával, és panaszkodtál, hogy »soha gombóc a leves-be!«, és kérleltél, hogy fogjam fel ezt a mi szenvedélyünket egészségügyi szerelem-nek, és akkor ráébredtem arra, hogy sóvárgásom csak válasz erotikus szellemed szakadatlan provokációira.”

Mouche elhallgatott, és ismét eluralkodtak a szobán a közeli klimpírozás zöre-jei. A beteg rángatózni kezdett, majd jobb kezével befogta jobb fülét, de balját nem bírta megmozdítani. Mouche odalépett hozzá, megcsókolta homlokát és szemhéját. „Nem fogom be a fülét – mondta –, mert úgyis el kellene engednem előbb-utóbb. Ne védekezzen, kérem, mert akkor veszít. Szerintem a bibliai Jób, akihez

hasonlítani szokta magát, egyszer csak eldobta cserépszilánkját. Így emelt gátat a viszketés meg-megújuló rohamai ellen. Ez a zongoraszó elhallgat előbb-utóbb, ahogy sebeinek fájdalma is megszűnik. Ezt a kis időt már ki kell bírnia!

Holnap, amikor beállítok ismét, egyikünk sem emlékszik majd erre a borzalmas, édes éjszakai orgiára. Minden a régi kerékvágásban döcög tovább. Kedves felesége köszönésemet morgással vagy némasággal viszonzva visszavonul, és akkor ketten maradunk. Maga a szokott bővöletes módján, úgy is mondhatnám, hogy rámenősen udvarol majd, ha szóhoz tud jutni a köhögéstől, én pedig felolvasom néhány versemet vagy Heine-fordításomat. Esetleg titkárnősködöm kicsit: diktál nekem, vagy – ha szerencsém van – másolhatom a kéziratait. Ilyenkor mindig boldog vagyok! De közben eltölt annak mély bizonyossága, hogy soha senkit nem bírok majd maga után szeretni, és soha senkitől ennyit nem kaphatok. Maga lesz életemben a férfi – ne húzza félre a száját! Ez a színtiszta igazság, még akkor is, ha az a képesség, amely maga szerint igazolná ezt a megjelölést, csakugyan kipszult a testéből, és emiatt olykor a párnámat harapdálom és bevallhatatlan bűnök kísértenek. És mégis azt mondom, hogy ez a képesség, mely minden egészséges kankutyában megvan, mérhetetlenül kevésbé fontos, mint a vágy, amelyet ébreszt bennem. Férfiasságára az én vágyam a bizonyíték, és örökké hálás leszek magának, amiért jó néhány egészséges férfi után éppen maga hívta elő bennem ezt. Közben persze tudom, hogy a mércével, amelyet állít nekem, örök boldogtalanságra ítél. Maga után senki sem lesz eléggé okos nekem, eléggé szellemes és szenvedélyes. Ha ez eszembe jut, kétségbeesem a jövőm miatt, és elátkozom a percet, amely ide lökött, matracainak partjára, és magát is elátkozom ilyenkor, édes szerelmem!”

Az utolsó szavak már a spanyolfal mögül hallatszottak, és a beálló csöndet átluggatta a bukdácsoló, hamis zongoraszó. „A mai szeánsznak vége – motyogta a beteg. – Csak Mademoiselle Pech muzsikája tart még, mert ez nem a fejemből jön. Ebbe halok bele végül, nem vizsgasztalóim vádjaiba. Ők csak addig élnek, amíg gondolkodok rájuk. Mit tudtak mondani? Hogy én vagyok minden nyomorúságuk oka. Aztán kísétnélnek innen a kacagó bulvárok kétnemű forgatagába. Én pedig itt maradok, és figyelem, hogyan készülődik mellemben és fejemben a szinte túlélhetetlen görcs. Ha komolyan venném őket, azt kellene hinnem, hogy mindenről a szenvedők tehetnek. Minél jobban szenvedsz, annál bűnösebb vagy. Vagy megfordítva: egyremegy. Ha kapcsolatot találnak a szenvedés és a bűn között, akkor megnyugszanak, és az összefüggést elnevezik Isten rendjének. De vajon Isten is így gondolja-e, ha egyáltalán gondol valamit? Szívesen elbeszélgetnék egyszer vele erről, de csak ha képmutatásával szemben, melyre hivatali hatalmának gyakorlásához szüksége van, felvonultathatom a kiszolgáltatott szellem egyetlen tromfját: az iróniát.”

15

A megletetés. Álom és ébredés.

Egyszer csak röpködni kezdtek a papírlapok körbe-körbe a betegszobában, mintha forgószelek hajtaná őket. Csak éppen a kavargás nesztelensége tetszett kísértetiesnek: se szélfúvás, se papírzörgés. Heine időtlen idők óta először segítség nélkül felült a matracán, kinyitotta mindkét szemét, és világot gyújtott. A papírlapok néhány díszkór után visszaszálltak az ágy menti székre és asztalkára, eredeti helyükre.

A félhomályban, öblös karosszékben egy fehér szakállú, pajeszos, rongyos csavargó vagy koldus ücsörgött sabszdedkliben. Kezében kampósbot, oldalán tarisznya. „Na végre – mondta a beteg –, sokáig már nem húzhattad volna ezt a látogatást. Tudom, hogy valódi arcodat nem láthatja halandó, és méltánylom, hogy ilyen éhenkórász külsőt választottál magadnak. Egy jól öltözött istentől viszolyogna szo-

ciális érzékenységünk. A gazdagok pedig úriember-formáddal is csak kivételes esetben azonosulnának, mert nincs égetően szükségük rád. De mondd csak, nem az én beteg agyam látomása vagy te is? Tégy a kedvemért, kérlek szépen, egy kis csodát.” Ebben a pillanatban elhallgatott a klimpírozás. Heine felkacagott. „Ez mindenhatóságod cáfolhatatlan bizonyítéka, Uram. Hegel erre nem lett volna képes. És én évtizedekre felcseréltelek vele! E spanyolfal mögött találsz szappant és egy lavórban vizet, ha meg akarnál mosakodni.” Válasz nem érkezett, egy fényes szempár szegeződött a betegre. „Hallottad iménti kérdésemet, uram? Van kapcsolat a szenvedés és a bűn között? Vagy – hogy az ellenkező oldalról fúrjam az agyutatót – összefügg valamiképpen a szerencse és az érdem? Ez utóbbi kérdésre habozás nélkül rábólintottam volna, míg a szerencsések közé tartoztam magam is. Az előbbi kérdés pedig nem foglalkoztatott akkoriban. Most azonban ilyen dilemmákkal gyöttröm magam. A régi zsidók az isten előtt alázkodtak meg, és a földi hatalmakkal dacoltak, én viszont veled pimaszkodtam, és az emberek előtt kúsztam a porban – ezért tiportál el, mint egy kukacot?” Ismét nem jött válasz. „Ezt a lélek-tani hadviselést ismerem, Uram, irodalmi főművedből. Az isten csendje. Az a gyengéje, hogy nem variálható. Mielőtt igennel felelnél kérdéseimre, gondold meg, kérlek, hogy ez esetben nem kellett volna-e az emberek túlnyomó többségét eltipornod? Miért válogatsz köztünk, és milyen szempontok szerint?”

Kintről roppant mennydörgés hallatszott, beleremegett az egész ház, villámok ragyogtak be az erkélyablakon, majd még egy dörgés, az előbbinél is hangosabb. „Ezt ne kezd el, Uram – könyörgött Heine –, és az általad ügyesen összeeszkábált vizilőről se beszélj, se a Leviatánról, akinek tüszentése fényt lövell és akinek szemei mint a hajnal szempillái,⁵ és azt se kérdezd meg tőlem, hogy össze tudom-e kötni a Fiastyúk szálaait.⁶ Nem vitathatatlan potenciafőnyedről faggatlak, hanem erkölcsi alapelveidről. Véletlenül szenvedek? Hát annak idején Lázár? És a Föld nyomoroncai?”

- 16 A koldus ekkor motyogva beszélni kezdett, ismeretlen nyelven, talán valamelyik arameus tájszólásban. Heine egy szót sem értett a darabosan kiszakadó szavakból. Megbűvölten meredt a bozontos szájra, és álmélkodva észlelte, amikor ez váratlanul nevetésre tárult, hogy a szórbozótból aranyfogak villannak elő. Aztán ógörögre, majd németre váltott át a beszéd, és ekkor Heine felismerte az ótestamentumi Prédikátor szavait: „Van olyan igaz ember, aki elvész, pedig igaz, és van olyan bűnös, aki sokáig él, pedig gonosz. Ne légy fölöttébb igaz, és ne bölcselkedj fölöslegesen: miért pusztulnál bele?! Ne légy fölöttébb bűnös, és ne légy bolond: miért halnál meg idő előtt?”⁷ „Lehetetlen, Uram – vágott közbe Heine –, hogy valóban a Te véleményedet visszhangozza ez a cinikus fráter, aki Salamon király nevével visszaélve surrant be szent könyved szerzői közé. Én egyébként bámulom őt, mert zseniális vállrándítással regisztrálja és tálalja fel azt, ami – ha meggondoljuk – teljességgel elviselhetetlen. Azt azonban álmomban sem hittem volna, hogy éppen Te, és éppen velem szemben, rá hivatkozol. Hát csakugyan megbünteted azt, aki túl jó, és a rosszban is csak a túlzást veszed zokon? A közepesek barátja vagy, és a közepesen rossz közelebb áll hozzád, mint a saját fiad? Ezek szerint akár megtérek hozzád, mint tékozló fiú, akár visszagabalyodom a porosz dialektika pókhálójába, mindenképp végem, hiszen nem bírok közepes lenni!”

„Mindenképp véged – bólintott elégedetten az Öreg. – De azért ne kergess el, mert amíg itt vagyok, kis mozgásszabadságot biztosítok a tagjaidnak. Akár le is kecmereghetnél matracodról, hogy megtapogass, de ennek azért nem örülnék. A

⁵ Vö. Jób könyve 41:18.

⁶ Vö. Jób könyve 38:31.

⁷ A Prédikátor könyve 7:15–17.

Prédikátor cinizmusát pedig céltudatosan vegyítettem könyvem szervezetébe. Te írtad a Jób könyvéről, hogy homeopata meg gondolások alapján került be oda. A kétely mérge nem hiányozhatott az emberiség nagy patikájából, írtad.⁸ A baj csak önmagával gyógyítható. Ugyanebből az okból egy jó adag cinizmust is bele kellett keverni a Biblia szellemi főzetébe. De ha tőlem visszautasítod a középszer dicséretét, akkor térj vissza görög eszményeidhez. Arisztotelész is elvetette a végleteket, és a középre alapozta erkölcsstanát.”

Ekkor egy különlegesen heves szellőkésre kivágódtak az ablakok, és feltűnt a balkonon, istenek és hősök alakjával gazdagon díszített trónszékén, aranyból és elefántcsontból kifaragva Zeusz, kezében jogarral és Niké győzelmet jelképező szobrával, ahogyan Pheidiasz elképzelte magának. Még kicsinyített állapotában is parancsolóan fenséges figura volt. Szeme fehérjével Heinére meredt, majd mosolyra húzta szép metszésű ajkát. A koldus látszólag nem vett tudomást róla, ő is a költőt nézte, és kuncogott. Heine visszahanyatlott matracára és mély álomba merült.

Abban a kényelmes helyzetben vagyok, hogy nem kell kitalálnom vagy fáradtságos munkával rekonstruálnom Heine álmát. Ő maga rögzítette ezt utolsó költeményében, mely legképrázatosabb lírai remeklései közé tartozik. Irigyen számolok be erről. A csúcsponton halni meg, ráadásul hosszú haldoklás után: roppant kegye ez a véletlennek vagy a sorsnak vagy – ha úgy tetszik – valami istenségnek. De még egy fölöttébb nagyhatalmú főisten sem érhetne volna el ezt, ha a beteg nem mozgósítja összes erkölcsi erejét a Senkiföldjén, hogy hasznot húzzon a halál feltartóztathatatlan offenzívájának hadászati tapasztalataiból. Irigységemet tehát bámulat fojtja el. Heine sohasem érzett magában bátorságot a hősi halálhoz, mindig attól tartott, hogy rosszul állnának neki a patetikus taglejtések a bitófa alatt. Mégis hősi halált halt, mégpedig nem gyorsan, mint a legtöbb vértanú, hanem nyolc éven át naponta többször – igaz, hogy eközben bénasága felmentette a patetikus taglejtések megszentelt rítusai alól.

Egy holdas nyári éjszakán reneszánsz palota romjai, klasszikus görög szobrok roncsai között egy halott fekszik márványszarkofágban. Feltűnnek a klasszikus ókor és a Biblia istenei és hősei, a görögök életörömeinek és a zsidók egyisten-eszméjének képei és jelképei. A költő egyszer csak rádöbben, hogy ő a halott. Fejénél különös gologtavirág, melynek kelyhében látható az inkvizíció összes kízóeszköze, továbbá a kereszt, a szögek, a kalapács. Aztán fiatal nővé változik át a virág. Néma párbeszéd kezdődik közte és a halott közt, gyöngéd és boldog, időtlennek tetsző szerelmes idill. Egyszer csak vad harci lárma támad, menekül a virág, és a színen egymásnak esnek a görög-római és a zsidó-keresztény szellemek. Ez a harc az igazság és a szépség között örökké tart, az emberiség minden időkben barbárokra és hellénekre oszlik. Az unalmas, zajos tusának Bálám szamara vet véget iszonyatos iázásával, mely kétségbe ejti, majd felébreszti a költőt.

Tudatában vagyok annak, hogy megbocsáthatatlan vétséget követtem el: prózában összegeztem egy nagy költemény tartalmát. Száznegyvennyolc költői képekkel csodálatosan telezsúfolt sorból csináltam egy vézna kis sztorit, és most, lelki-furdalásomat enyhítendő, az olvasót Heinéhez irányítom.⁹ Az én mondandómat azonban, a végállomás felé közeledve, kiszolgálja a sztori is.

⁸ Heine: *Sämtliche Schriften*, München 1997, V. 190-191. o.

⁹ Heinrich Heine versei. Budapest 1973, 725. o. Megjegyzem, hogy a magyar kiadásból, mely a Németországban is általános szokás szerint az első kiadó által magánszorgalmilag cenzúrázott szövegből készült, két szakasz hiányzik. A német teljes szöveg: *Heinrich Heine: Sämtliche Schriften*, München 1997, VI/1, 345. o. A vers jegyzetei: VI/2, 97. o.

Ezekon a lapokon már többször tűnődtem azon, hogy mennyire kell komolyan vennünk Heine megtérését. Mondhatjuk-e, hogy a bibliai Jób a porba sújtva lázadozni kezdett Jehova ellen, Heine pedig, mihelyt utolérte Jób végzete, megindult a zsidó-keresztény Egyisten felé? Jób lázadásához persze nem fér kétség, noha megkockáztathatjuk azt az állítást is, hogy épp ez a lázadás adott hitének konkrét formát. Korábban elvont általánosság volt csak számára Jehova, olyan konvenció, melyet nem árnyalt egyéni tapasztalat. Jehova talán azért adott neki igazat vizsgálóival szemben, mert méltányolta ezt a többletet. Erősebben érezzük annak létezését, ami ellen lázadunk, mint azét, amit elfogadunk gondolatlan.

Heine fordulatának megítélése – láthattuk – keményebb dió. Egyrészt nem győzi hangsúlyozni, hogy „Hegel nagyon lecsúszott nálam, a vén Mózes pedig in floribus áll”.¹⁰ Istentagadó kéziratának egy részét tűzre dobta, mert „jobb, ha a versek égnek, mint a versfaragó”.¹¹ De már e megfogalmazások ironikus mellékzöngéje is gyanút ébreszt. Ilyen dallamvonal szötte át csaknem valamennyi istenes megnyilatkozását. Közülük szállóigévé vált egy aranyköpés. Halála előtt egy nappal valamelyik látogatója állítólag megtudakolta tőle, hogy miképpen áll istennel, mire ezt válaszolta: „Nyugodjon meg, Dieu me pardonnera, c'est son métier!”¹² Okot ad továbbá a kételyre, hogy Isten létét többnyire a saját istenszükségletéből vezette le (mert szüksége volt a halhatatlanság álmára, vagy arra, hogy valaki ellássa ellenségeinek a baját, vagy egyszerűen csak arra, hogy ópiumporként csilláptísa gyötrelmeit). Másrészt az ő kétségbeesett lázongásai is csak olyasvalaki ellen irányulhattak, akit létezőnek tekintett.

18 Az utolsó vers igen erős bizonyíték arra, hogy megtérése az egyistenhez, melynek komolyságát értelmetlen kétségbe vonni, alig befolyásolta világnézetét. Újdon-sült hite ugyanis csökönnyös mennyei hipotézis csupán. Belekapaszkodott, mint fuldokló a szalmaszálba, annak reményében, hogy csontvázzá aszott testét a vélhetőleg kurta időre elbírija ez is. 1850. június elsején egy levelében megnyugtatta Campét, hogy a terjengő híresztelések ellenére nem vált jámbor barikává. „A ben-nem végbement vallásos átalakulás pusztán szellemi természetű, inkább gondola-taim aktusa, mint az üdvözült érzelmeké, és a betegágy igen kis szerepet játszik ebben, szilárd meggyőződésem szerint.”¹³ Ezt a szilárd meggyőződését én nem osztom, de megértem. Ha elismerte volna, hogy betegsége hajtja az istengondolat felé, akkor nem úzhatta volna el a gyanút – sem a sajátját, sem olvasóit –, hogy gyen-gesége miatt adta fel hadállásait, és dobta be a törülközőt. Fejlődését öntörvényű-nek kellett tekintenie, ha nem akart hanyatlást látni benne. Másrészt elhiszem neki, hogy „nagy, fennkölt, hátborzongató gondolatok törtek rám, de ezek gondolatok voltak, a fény villámai, és nem a hithugyak foszforos kigőzölgései”.¹⁴ E gondolatok viszont nem csak a példátlan betegség tapasztalataiból táplálkoztak, hanem az európai történelem nyomorúságos fordulatából is. 1848 forradalmainak kímé-letlen letiprása után, a mohó és képmutató burzsoázia által támogatott ellenforra-dalmi kormányzatok korában nem lehetett már hinni abban, hogy üstöllést meg-valósul Saint-Simon földi paradicsoma, vagy hogy a Hegel-féle Abszolút Szellem egykettőre visszaveszi ugyebár magába a külsővé vált világot. Heine nemcsak azért nem hihetett többé Hegel-interpretációjának érvényességében, vagyis a saját isteni mivoltában, mert még emberi funkcióinak többségét sem bírta ellátni, ha-

¹⁰ Heinrich Heine: Briefe, Mainz és Berlin 1949–50, III., 195. o.

¹¹ Utószó a Romanceróhoz, Heinrich Heine i. m., VI/1, 182. o.

¹² H. H. Houben: Gespräche Mit Heine, Potsdam 1948, 1064. o.

¹³ Heiner: Briefe i. m., III., 217. o.

¹⁴ Uo.

nem azért sem, mert a történelem szétlőtte Hegel optimista építményét, melyben korábban lakosztálya volt.

De bármiféle új tájakat tártak elé gondolatainak villámai, és bármennyire sóvárogtak a hátán és lelkében tátongó sebek valóságos és eszmei ópiumporra, az emberi természetet ugyanúgy tipologizálta, mint a Börne-pamflet megírásának idején és még ennél is korábban. A szépség és érzékiség eszményeitől áthatott görögök harcolnak az aszketikus zsidó-keresztény szellemiség ellen, a gazdagságból táplálkozó szépség sohasem egyezhet ki az egyenlőség eszméjétől áthatott igazsággal. Tragikus konfliktusukat a szerelemnek kellene áthidalnia, melyben egyszerre van jelen a hóhérok kelléktára és az Erosz: a golgotavirág képe egyesíti magában a nedvdús gyümölcsöket és Krisztus kínszenvedésének eszközeit. A szerelem aztán elmenekül, magára hagyva a költőt a harc kellős közepén. Ő azonban – és ez az egyedüli említésre méltó újdonság – halott, így hát akkor sem avatkozhatna be a küzdelembe, ha még kedvet érezne erre.

A régi istenek és az új monoteista világrend kibékíthetetlen ellentéte más késői írásaiban is foglalkoztatta. Az *Istenek száműzetésben* (1853) színesen és szellemeesen ábrázolta, hogy miként züllöttek másod-, harmadrendű ördögökké, manókká és egyéb erdei és vízi szellemekké a görög istenek a kereszténység győzelme után, vagy miként menekültek a nagyobb biztonság kedvéért állatalakot öltve magukra Egyiptomba. Megint mások, miután elkobozták szent ligeteiket, Németországban napszámos favágókká nyomorodtak, és sört kellett vedelniük nektár helyett. Apolló, aki valaha Admétosz teheneit legeltette, hasznosította ezt a szaktudását, és felcsapott pásztornak Alsó-Ausztriában. Vesztére túl szépen dalolászott, és ezzel felkeltette egy tudós szerzetes gyanúját. A kőpadon bevallotta, hogy kicsoda, és mivel kivégzése előtt megengedték neki, hogy citerakísérettel utoljára még elénekelje kedvenc dalát, az összesereglett publikum asszony- és leánytagjai sírva fakadtak hangjának, arcának és alakjának szépségétől, és később bele is betegedtek boldogtalan szerelmükbe.

Így regéli el sorra Heine szeretetet bánatba, és mindkettőt iróniába keverve a többi görög isten végzetét is, éjszakai bacchanáliáikat és egyéb ünnepeiket, melyeket titokban ültek meg, mert bűnné züllött, ami régen szép és természetes volt. Csak azok az istenek maradhattak életben, akik szerzetesi ruhát öltve úzték üzelmeiket, képmutatásra kényszerülve, a görög szellem illegális ügynökeiként. A történet végén egy kalibában, az Északi-sark valamelyik kis szigetén egy vénséggel találkozzunk: nyulak bőréből összetoldozott öltözékében vacogva kuporog a tűzhelye előtt. Nincs más társa, csak egy hatalmas, sasforma madár és egy óriási, kopasz kecske, akinek vén testét tejtől duzzadó rózsás tőgyek ékesítik. Az orosz cetrvadászok hajóján akadt néhány görög is. Ezek megbeszélték egymás között, hogy ez a különös öreg csak valami kísértet vagy gonosz démon lehet. Az aggastyán erre felállt, és egész lényéből parancsoló, királyi méltóság áradt. Nem kísértet ő, mondta ódon görög nyelvjárásban, és nem is gonosz démon, hanem egy szerencsétlen valaki, aki hajdanában jobb napokat látott. Kifaggatta honfitársait hazája jelenlegi állapotairól, és eközben kiderült, hogy ismeri a görög táj minden zegét-zugát. Gonosz örömmel fogadta a hírt, hogy a görög városok tornyainak ormáról letörték a keresztet, de bánat fogta el, amikor arról értesült, hogy a kereszt helyébe félhold került. Amikor pedig meghallotta, hogy egy bizonyos templom, valami elátkozott pogány isten roppant építménye romokban hever, és hatalmas oltárának márványmedencéjében, ahová hajdan az áldozati állatok vére ömlött, most hulladékot tárol egy kondás, vagy disznainak itatása céljából esővizet, akkor fájdalmas nyögéssel visszaereszkedett kőszékére, és sírt, mint egy gyerek. A halászhajó egyik utasa, a kazáni egyetem filozófiaprofesszora aztán megfejtette a rejtvényt. Az aggastyán maga Zeus volt, Kronosz és Rhea fia, mellette a madár ama sas, aki hajdan a karmai közt hordta fé-

lelmetes villámain. A kecske pedig Amaltheia, a dajka, aki már Kréta szigetén is ebben az alakban táplálta a falánk Kronosz elől elrejtett csecsemő Istent.

Na tessék, most meg egy prózai műből csipegettem ki prózában néhány motívumot, éppen olyan megengedhetetlenül, mint ahogy az imént jártam el a verssel. Mentésemül csak az szolgálhat, hogy tartalmi kivonataimmal nem esztétikai célokat hajhásztam, hanem csak felismerésem örömét akartam megosztani tisztelt olvasóimmal. A matrac-sír istenhez hanyatló árnyékának elképesztő diadala, hogy mindkét példa pogány korszakának szemléletével szinte azonosnak mutatja történet- és emberfelfogását. A színek kissé komorabbak, a vers szövetét és a próza szövegét átható ironia derűjében több keserűség bujkál, de csorbítatlan a nosztalgikus hangulódott szeretet az emberformájú görög istenek és erotikától sugárzó plasztikus világuk iránt. Az álom-versben eldöntetlen a harc köztük és Jehova-Krisztus között, a prózában Zeusz csapata szétvert és megalázott légió, de kárpótlásul a nemes veszteseknek kijáró különleges rokonszenvvel tünteti ki őket a szerző. Mi maradt akkor a megtéréséből? Csakis – de ez nem kevés! – Jób istene, akit megválaszolhatatlan kérdésekkel ostromolhatott gyötrelmes órákon, és akit felelősségre vonhatott saját szenvedései és az igazságtalan világrend miatt. A bibliai Jób, ez a teremtmény annak az istennek rontott neki, aki megalkotta őt; az ironikus Jób, ez a teremtmény előbb megalkotta az istent, hogy nekironthasson. Ehhez azonban határtalanul komolyan kellett vennie istenteremtő működését. Aztán szemügyre vette művét, és látta, hogy jó. Vagyis alkalmas arra, hogy megválaszolhatatlan kérdésekkel ostromolja.

20 A teremtménynek és a teremtménynek, az oknak és az okozatnak ebben a felcserélődésében (talpáról a fejére vagy – szerintem – fejről a talpára állításában) fejeződik ki a legszemléletesebben az ironikus ember. Számára minden másképpen van, és talán még ez a másképpen is másképpen van, mint másképpen. Istenek harcolnak a halott márványszarkofágja körül, az erdők szilaj istene, Pán például Mózes anatómáival tusázik. Még nem ért véget a küzdelem, amikor, mint említettem, Bálám szamarának üvöltése felébreszti a halottat:

Iá, Iá! Bőföve kéjesen,

Az ocsmány számár úr lett bőgve rajtam,

Már azt hittem, hogy kétségbeesem,

De felkiáltottam – és felriadtam.¹⁵

Mire ébred a halott? Semmiképpen sem happy endre. A teremtmény számíthat happy endre, de a teremtmény tudja, hogy mitől döglik a légy. A balsors nyilait éppúgy nem fordíthatjuk vissza, ha egyszer már elhagyták a sors íjának idegét, ahogy a kinyomtatott írások sem égethetők el, csupán a kéziratok. Heine ezzel a metaforával indokolta megtérése után, hogy miért nem semmisíti meg régebbi, bűnös irományait. Hiit a sorsban, vagyis abban, hogy ennek folyamatai irreverzibilisek. Istent sem azért teremtett magának, hogy ez reményt csepegtessen belé. Miféle isten lenne az olyan, aki butább nála? Ezért aztán álmából sem isten ébresztette fel – hiszen még azt sem tudta volna eldönteni, hogy Zeust bíz-e meg ezzel a feladattal, vagy Jehovát. Úgy ítélte meg esetét – minden másképpen van –, hogy stílusosabb, ha az ő ébresztője, feltámasztója nem valamiféle magasztos szellem, hanem csak egy ostoba számár.

¹⁵ Heine: Sämtliche Schriften, i. m. VI/1, 349. o.